

ha des de presentacions-catàlegs de materials fins a visions més globals i més ambicioses per crear una metodologia de treball sobre les imatges de cossos femenins nus o mig despullats. Així mateix, manquen unes conclusions que discuteixin les idees que es van repetint al llarg del volum, com la vinculació d'aquestes peces a l'esfera divina o a la fecunditat. Cal destacar, però, l'esforç per la cura de les imatges de gran qualitat i en color, cosa que s'agraeix moltíssim per facilitar la lectura. En definitiva, el llibre és una contribució molt significativa sobre un aspecte de l'Antiguitat, les representacions femenines en diferents suports, que, com el volum demostra, tenen una llarga presència en el temps i en l'espai, així com múltiples lectures sobre el seu significat.

Mireia López-Bertran
Universitat de València

Jordi Vidal, *L'arqueòleg de Cambó. Notícia biogràfica i epistolari de Josep Gibert i Buch*, Documents 121, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, Bellaterra, 2021, 120 p. ISBN 978-84-490-9978-6.

La historiografia del món antic a Catalunya està vivint un moment dolç. En els darrers anys, l'activitat en aquest àmbit de recerca ha augmentat exponencialment, i això ha estat en gran part gràcies a l'impuls de Jordi Vidal, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de l'Institut del Pròxim Orient Antic de la Universitat de Barcelona. Vidal, investigador dinàmic i autor prolífic, ens ha regalat en els darrers anys nombrosos articles sobre aquesta temàtica¹ i també miscel·lànies i monografies. Pel que fa a les miscel·lànies destaquem aquí la seva coordinació del dossier monogràfic de la revista *Afers*, publicat el 2016, titulat "Les Ciències de l'Antiguitat a Catalunya". Pel que fa a les monografies, posem de relleu les dues que, dins d'aquest àmbit, ha publicat l'any 2021: *Lletres bíbliques. La correspondència entre Francesc Cambó i Bonaventura Ubach (1925-1947)*, a la col·lecció *Barcino Monographica Orientalia*,² i el volum objecte d'aquesta recensió, *L'arqueòleg de Cambó. Notícia biogràfica i epistolari de Josep Gibert i Buch*.

Tot sovint, com és el cas d'aquestes dues monografies publicades el 2021, Vidal publica epistolaris fins ara inèdits, fent accessibles fonts primàries que

¹ Podeu veure aquí una selecció dels articles recents: <https://portalrecerca.uab.cat/en/persons/jordi-vidal-palomino-6/publications/> (segons consulta a març de 2022).

² Vegeu les ressenyes publicades fins ara d'aquest volum: Agnès Garcia-Ventura, 2021, *Historiae* 18: 151-158; Josep Massot i Muntaner, 2021, *Serra d'Or* 739-740: 76-78; Valentí Serra de Manresa, 2021, *Estudios franciscanos* 122, n. 471: 604-606.

podran ser usades en futures investigacions. Cal doncs agrair a l'autor la seva sempre acurada feina d'edició de documents d'arxiu que dona un valor afegit als estudis historiogràfics que ell mateix desenvolupa. I cal sempre, també, recordar com de laboriosa i costeruda és aquesta feina d'arxiu, quelcom que en aquest darrer volum, *L'arqueòleg de Cambó*, queda palès tant per la quantitat d'arxius consultats (un total de 13, vegeu p. 9 pel llistat detallat), com per les llacunes en la documentació, fruit en ocasions de situacions com la destrucció de documents durant la Guerra Civil (p. 16).

La publicació del llibre que aquí ens ocupa era ja anunciada. No ha estat pas una sorpresa, si més no pel públic lector asidu dels treballs de Vidal, que esperava, delerós, aquesta nova entrega de la seva recerca anunciada ja a *Lletres bíbliques*, el volum immediatament anterior. Allà, Vidal incloïa un assaig temàtic titulat "L'Escola Catalana d'Arqueologia Oriental: un gran projecte que no es va poder concretar",³ on presentava la iniciativa de Francesc Cambó i Batlle (1876-1947), de crear una institució de recerca, amb seu a Atenes, que fos equiparable a les que durant el segle XIX diferents països havien instal·lat a la capital grega. Per fer-ho, Cambó va comptar amb Josep Gibert i Buch (1903-1979). Gibert era deixeble de l'insigne arqueòleg Pere Bosch Gimpera (1891-1974), a qui Cambó havia demanat consell, i malgrat no ser la primera opció proposada per Bosch Gimpera, sí fou la primera que resultà en una acceptació. El projecte no va reeixir, i per entendre'n les causes, l'aproximació a la figura de Gibert, presentat de manera eloqüent en el títol d'aquesta nova monografia com *L'arqueòleg de Cambó*, és fonamental.

El present volum consta de dos grans blocs. El primer és una aproximació a la biografia de Gibert (p. 11-32). El segon és el seu epistolari (p. 33-118), recull d'un total de 89 cartes intercanviades amb 13 corresponents, tots ells integrants de la flor i nata de la societat catalana de les dècades, sobretot, de 1920 i 1930, quan es concentra la correspondència (per un llistat de corresponents, vegeu p. 8). Aquests dos blocs van precedits d'una introducció (p. 7-9) on Vidal exposa la pertinència de la recerca, resumida de manera molt clara en aquestes línies: "considerem necessari anar més enllà de la llista clàssica de personatges «exemplars» si volem assolir un coneixement profund i acurat del nostre objecte d'estudi. Historiar només l'èxit implica un falsejament, una idealització del passat" (p. 7). No podem estar més d'acord amb aquestes afirmacions, que estan en sintonia amb el que en els darrers anys s'està defensant des de diferents estudis historiogràfics. I és que per tenir una imatge el més completa i complexa possible del passat cal mirar el fracàs, els personatges secundaris, i també reflexionar sobre

³ Jordi Vidal 2021: *Lletres bíbliques. La correspondència entre Francesc Cambó i Bonaventura Ubach (1925-1947)*, Barcino Monographica Orientalia 15, Universitat de Barcelona Edicions, Barcelona, p. 29-41.

per què alguns perfils s'han considerat secundaris i han caigut en l'oblit.⁴ Finalment, el volum també inclou un índex onomàstic molt útil (p. 119-120).

L'arqueòleg de Cambó permet bàsicament, com veiem, tant una aproximació al perfil biogràfic de Gibert, com al frustrat projecte arqueològic de Cambó, és a dir la fundació de l'Escola Catalana d'Arqueologia Oriental. Per a més detalls sobre tots dos, emplacem a les persones que hi tinguin interès a llegir el volum de Vidal: presentar-ne aquí qualsevol resum no faria justícia, ja que el mateix autor ha fet ja un important treball de síntesi i d'anàlisi, així com de transcripció de les cartes, que mereix una aproximació directa. El que faré a continuació, en canvi, serà comentar alguns exemples d'altres temes que es desprenen de la lectura d'aquest volum, més concretament els relacionats amb el dia a dia acadèmic.

Aquest va ser també el focus de la meua recensió de *Lletres bíbliques*, publicada al número anterior d'aquesta mateixa revista.⁵ Allà em vaig fixar en les possibilitats de tria de la llengua de publicació, la cadència del treball de recerca, la correcció de proves d'impremta, i les necessitats materials per a la difusió de la recerca. En aquest cas, amb la intenció de seguir completant el llistat de temes possibles a tractar dins d'aquest àmbit, em centraré en el treball del dia a dia amb fons bibliogràfics en primer lloc, en la necessitat de planificar la recerca per tenir més possibilitats d'obtenir bons resultats en segon lloc, i en la relació entre vida personal i vida professional acadèmica en tercer lloc. Els epistolaris són dels pocs testimonis escrits que permeten abordar aquestes qüestions, tan presents i tan fonamentals en la quotidianitat de la nostra feina acadèmica. Es tracta de qüestions, doncs, que no només són interessants per elles mateixes, per conèixer millor el passat, sinó que a més ens permeten reflexionar sobre la idiosincràsia de la nostra tasca dins del món acadèmic en el present.

La carta 33 de l'epistolari (p. 62-64) permet veure alguns aspectes de la feina del dia a dia en un arxiu o biblioteca. Aquesta és una de les tres cartes enviades per Gibert a l'historiador i arxiver Agustí Duran i Sanpere (1887-1975).⁶ I és una

⁴ En aquest sentit, vegeu alguns arguments i reflexions a: Agnès Garcia-Ventura, 2022: "Women Talking about Women: Excavating the Memory of Women in Ancient Near Eastern Studies". Dins de Katrien De Graef / Agnès Garcia-Ventura / Anne Goddeeris / Beth Alpert Nakhai (eds.): *The Mummy Under the Bed. Essays on Gender and Methodology in the Ancient Near East*. wEdge 1, Münster: 13-37; Ruth Horry, 2015: "Assyriology at the Margins, the Case of William St. Chad Boscawen (1855-1913)", *Iraq* 77: 107-128.

⁵ Vegeu la nota 2 per la referència.

⁶ Presentem aquí a Duran i Sanpere en els termes en què ho fa Vidal a la p. 8, on recull tots els noms dels corresponents, les seves dates de naixement i de mort, llocs de naixement i de mort, i també dues o tres paraules que ubiquen professionalment a cada persona. Aquesta caracterització, que no és pas fàcil en alguns casos on els personatges són molt

de les que Vidal comenta per explicar la penúria econòmica que va viure Gibert durant la dècada de 1940, durant la postguerra (p. 29-30). És en aquest context en el que cal entendre aquesta carta, on Gibert es defensa de l'acusació d'haver robat un volum de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fent al·lusió al seu torn a un altre episodi on sí reconeix que va ser l'autor material del robatori d'unes peces de la col·lecció Ròmul Bosch i Catarineu. Per defensar que en aquest cas no havia manllevat pas res, Gibert explicava, fil per randa, què havia fet en el temps que havia estat a l'arxiu el dia que se suposava que s'havia donat el robatori. Com que Gibert tenia necessitat de demostrar que no era culpable, descrivia les seves accions amb un detall difícil de trobar en altres escrits. I és que no solem posar per escrit allò que és massa quotidià i que per tant entenem que qui ens llegeix ja pot deduir.

Gibert descrivia una breu visita de mitja hora per consultar només unes dades concretes, necessàries per la seva recerca. Malgrat le brevetat del temps, consulta onze volums del *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular* (1940) d'Antoni Griteria i Gaja (1887-1974) i ho fa així: “servits de tres en tres – segons reglament –, només per comprobar unes dades que, la veritat, no em van servir per res” (p. 63). Aquestes línies reflecteixen bé un aspecte del dia a dia de la recerca: sovint calen consultes que semblen prometedores però que finalment, no ens ajuden a treure l'entrellat d'allò que ens ocupa. A més, sempre hi ha normes pel que fa al nombre de documents que es poden consultar alhora, tant per assegurar l'accés d'altres persones als recursos bibliogràfics, com per tenir un bon control dels fons en les biblioteques i col·leccions públiques, evitant així en la mesura dels possibles, els manlleus. Com que aquest era, precisament, el motiu fonamental pel que s'escribia la carta, Gibert posava èmfasi en com era de controlat i restringit l'accés als volums.

Tot seguit el nostre protagonista volia consultar una altra referència. El procediment fou el següent: “vaig demanar – anant a escriure el volant al ‘taulell’, – el ‘Folklore’ de Mossen Cinto, després d'haver anat al fitxer a cercar la cota. El que em va servir – aquell vellet, de les ulleres – es va equivocar, perquè no feu cura del mot ‘folleto’, i me'n va portar un altre. Junts varem anar a comprobar-ho al fitxer. Després em va servir el tomet que, per cert, vaig tenir de tallar, perquè encara era verge” (p. 63). Aquest fragment recull un altre aspecte habitual del treball en biblioteques: la petició d'un exemplar no sempre es satisfà a la primera, i per tant cal tenir en compte que, també per aquest motiu, hi ha un temps no productiu extra amb el que sempre cal comptar.

Passem ara al segon dels temes que destaco aquí: la necessitat de planificar la recerca per tenir més possibilitats d'obtenir bons resultats. Vidal afirma que

polifacètics i les fronteres entre un i altre menester són difuses, és sens dubte quelcom ben útil en la consulta d'aquest volum.

“Cambó va invertir quantitats econòmiques importants en un projecte que no havia estat ben pensat ni planificat. De fet, la sensació d'improvisació que es desprèn de les cartes és absoluta” (p. 25). En els nostres temps, on aconseguir finançament per a la recerca és una de les tasques que hem de dur a terme de manera constant, aquest és sens dubte un dels aspectes que sempre cal tenir en compte. És per això que l'estudi d'aquest tema concret a partir de l'epistolari que aquí es publica permet no només entendre millor el fracàs del projecte de Cambó, sinó també veure quins són alguns dels ingredients que poden facilitar o dificultar l'èxit d'un projecte acadèmic.

Un d'aquests ingredients és l'equilibri entre mitjans disponibles (a tots nivells: econòmics, materials, personals, fins i tot socioculturals) i ambició del projecte que es vol desenvolupar. Analitzar aquest equilibri, o desequilibri en aquest cas, a partir d'un exemple de fracàs com el que aquí ens ocupa, és sens dubte tan o més productiu que analitzar els projectes d'èxit, que és el que habitualment fem en els estudis historiogràfics. En aquest sentit és ben suggerent la carta 36 (p. 67-69) que Gibert envià a Joan Esterlich i Artigues (1896-1958), polític, escriptor i col·laborador de Cambó, el 16 de febrer de 1930. En ella Gibert observava que no tenia sentit fundar una nova institució a Atenes, que seria millor tenir una seu central a Catalunya des de la que s'organitzarien les campanyes arqueològiques. Aquesta proposta incial, que Gibert desplegava amb tot d'arguments, no sorgia pas del seu interès personal per tornar a Catalunya (un objectiu que no tenia en ment en aquell moment), sinó que sorgia de la seva visió, des de dins del projecte i des del terreny, de què era el que no funcionava en aquella empresa: un desequilibri entre els mitjans i l'ambició dels objectius. Per això Gibert, per explicar com ho veia tot plegat, aclaria que del que es tractava era “dels estudis arqueològics catalans del demà, del temps que sigui, dels que pugui cuidar-me'n jo o un altre” (p. 67). A més, afirmava que “a Espanya, generalitzo, pas ningú pot esperar fer de l'Arqueologia un mitjà de vida, i d'aquí que no cregui que a ningú li convingui anar al Orient per arreplegar una trista càtedra del mes pobriçó dels Instituts. I en aquest cas, com posar una Escola Arqueològica en marxa? Consti que jo no m'hi conto i que no faig altra cosa que generalitzar” (p. 69). Aquestes línies de Gibert, dissortadament, són ben vigents encara avui en dia a casa nostra, malgrat les diferències de context, i han de ser per tant, encara ara, motiu de reflexió i anàlisi.

Per tancar aquesta recensió, abordo el tercer dels temes anunciats anteriorment: la relació entre vida personal i vida professional acadèmica. Vidal insisteix ja des de l'inici del volum en la ineptitud de Gibert per a la tasca assignada i en la seva manca de vocació i de dedicació al projecte (vegeu per exemple p. 7 i p. 17). I ho fa perquè són alguns dels factors que ell identifica com causants, si més no en part, del fracàs del projecte arqueològic de Cambó. Sense dubtar d'aquesta diagnosi, també crec que és interessant reflexionar, a partir de la

correspondència de Gibert, sobre quin és l'imaginari de dedicació a la vida acadèmica que hi ha darrera d'aquesta diagnosi.

Gibert tenia 25 anys quan va fer la seva primera estada a Grècia per formar-se per poder liderar el projecte de Cambó (p. 16). Ell mateix esgrimia aquest argument en una carta enviada el 21 de juliol de 1929 al polític i historiador Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961). Aquesta carta, la número 72 de l'epistolari (p. 90-101), és una de les més hilarants, des del nostre punt de vista actual, del recull (vegeu p. 18-19 pel comentari de Vidal). En ella Gibert es queixava d'una vida massa solitària on no hi havia cap al·licient, com per exemple dones amb qui passar una bona estona. Aquest era un dels temes que Gibert posava repetidament sobre la taula, també quan va demanar un trasllat a Alemanya. Oficialment el sol·licitava exclusivament per formar-se en teoria arqueològica, però sembla que també ho feia per poder gaudir del que ell mateix anomenava com "la massa llibertat de la dona alemanya" (p. 25).

Aquests arguments, que com apuntava ara ens poden semblar hilarants, frívols, i també masculistes, en realitat porten a pensar en un tema més ampli que és seriós i que cal abordar a l'actualitat, ja que està relacionat amb la salut emocional i mental de les persones que treballem en el món acadèmic. Tradicionalment s'ha concebut la vida acadèmica, sobretot en les seves vessants de formació i de recerca, com una vida que idealment ha de tenir una part d'aïllament social de la persona per tal de poder-se concentrar i treure el millor profit de les tasques a desenvolupar. Si bé això és cert, i cal reconèixer que hi ha circumstàncies que afavoreixen la concentració necessària i d'altres que la desafavoreixen, també crec que cal reflexionar sobre què configura el que podríem anomenar com un ideal monacal de la vida acadèmica. A la mateixa carta 72 Gibert ho expressa així, precisament, dient que per fer la feina que se li ha encarregat cal algú "que tingui una vocació més forta, i, més encara que això, un temperament d'ermità" (p. 99). Aquest ideal de vida isolada, sense cap altra distracció que la feina, on la vocació ha de vèncer totes les dificultats, és un ideal que compliren amb escreix els estudiosos durant segles: majoritàriament homes, de classe alta, sovint religiosos de professió.

Actualment, des de diferents espais, s'està evidenciant què implica aquest ideal, com es construeix, quin és el cost emocional què té i quines són les exclusions que causa. Poso sobre la taula un parell d'exemples dels àmbits des dels que s'estan fent aquestes anàlisi. D'una banda cal esmentar els estudis de gènere, que evidencien que aquest ideal es construeix bàsicament des d'un estereotip de masculinitat que dissocia qui duu a terme la recerca de les tasques de cura necessàries per a la vida quotidiana, bé siguin les pròpies (alimentació, neteja, etc) o les d'altri (persones dependents al càrrec, sovint ascendents o descendents), tasques que recauen, en una proporció aclaparadora, sobre les dones. En aquest sentit, l'anàlisi de Remedios Zafra, assagista que estudia el

feminisme i la idiosincràsia del treball creatiu, paraigua en el que inclou també el treball acadèmic, és molt pertinent. Zafra posa sobre la taula tant l'oblit de les necessitats de cura en l'àmbit dels treballs creatius, que demanen una disponibilitat absoluta i sense límits horaris, com el fet que aquest ideal, que no és pas nou en el món acadèmic i que es repenja sobre certa construcció de la masculinitat, es veu molt reforçat en un context capitalista i neoliberal.⁷

D'altra banda, tímidament es comença a visibilitzar a través d'alguns estudis un problema que no és menor en cap àmbit de treball, tampoc en el sector acadèmic: la salut mental. En aquest sentit destaco un article recent, de 2020, de Jorge Canosa-Betés i Guillermo Díaz de Liaño, publicat a la revista *Complutum* (volum 31, número 2).⁸ L'article, titulat "La carrera investigadora en arqueología y su impacto en la salud mental de los investigadores predoctorales", com es pot veure posa èmfasi en els primers anys de la carrera investigadora, un moment vital similar al que es trobava Gibert quan plantejava les seves incomoditats. Els autors d'aquest estudi afirmen que "los académicos están siendo obligados a experimentar un balance de vida laboral y vida personal claramente negativo para esta última, en un sistema cada vez más precario pero cuyas dinámicas negativas quedan disimuladas por la noción de que la investigación es una carrera vocacional que exige sacrificios" (Canosa-Betés i Díaz de Liaño 2020: 380).

Essent conscients que parlem de circumstàncies molt diferents quan contrastem les experiències de Gibert als anys 1920 i 1930 i les de qui ara, ja al segle XXI, intenta dur a terme una carrera acadèmica, sí sembla clar que hi ha elements comuns que han de servir per reflexionar. El principal, que destaco aquí, és que és ben sabut que continua essent premiat, en matèria curricular en les convocatòries competitives, però també en molts altres contextos, el desequilibri entre vida personal i vida acadèmica, quan aquest es dona a favor de la segona. I aquest desequilibri penalitza a totes les persones, però de manera molt especial a les dones que, en la nostra estructura social, segueixen essent les que majoritàriament assumeixen les tasques de cura.⁹ Som conscients que quan aquí

⁷ Al respecte, vegeu sobretot aquests dos assaig de l'autora, que dialoguen entre ells sobre aquestes i d'altres qüestions: Remedios Zafra, 2017: *El entusiasmo. Precariedad y trabajo creativo en la era digital*. Barcelona; Remedios Zafra, 2021: *Frágiles. Cartas sobre la ansiedad y la esperanza en la nueva cultura*. Barcelona.

⁸ L'article és publicat en obert i es pot descarregar a través d'aquest enllaç: <https://revistas.ucm.es/index.php/CMPL/article/view/72490> (segons consulta a març de 2022).

⁹ En aquest sentit és interessant veure la tisora que es reitera any rere any, només en lleus variacions, a l'informe *Científicas en Cifras*, del Ministerio de Ciencia e Innovación, on es mostra com, a l'inici de la carrera acadèmica hi ha més dones que homes en molts àmbits, mentre que quan avança, i sobretot quan es tracta de càrrecs, segueixen predominant els homes per sobre de les dones en proporcions clares. Es pot consultar aquí el darrer informe

parlem d'assumir responsabilitats de cura, ens allunyem del cas de Gibert. Aquest aspirava a certes condicions per gaudir del seu propi dia a dia des d'una posició de privilegi masculí, ben reflectida en el seu concepte de relació amb les dones, com hem vist anteriorment. És cert que no parlem exactament de les mateixes conseqüències, doncs, però també és cert que en tots dos casos s'evidencia el mateix problema de fons: tenir una vida personal satisfactòria no hauria d'estar renyit amb la possibilitat de fer carrera acadèmica. La vocació d'estudi i de recerca no hauria de suposar per tant, com a requisit, la voluntat de tenir una vida monacal i isolada.

El tractament que es fa de la vocació tant en el passat com en el present, és una peça clau per entendre el trencaclosques. És precisament de la vocació, de la que Gibert també parlava en la carta 72, citada anteriorment. La vocació, però, és un concepte que s'usa, si més no en ocasions, de manera potencialment nociva, per justificar que si no s'accepten tota mena d'adversitats en una feina creativa, com la feina de recerca, és perquè la vocació no és suficient. Una estratègia que clarament dissuadeix a la persona afectada de pensar que potser no és necessari acceptar sempre totes les adversitats, ni assumir un desequilibri pernicios entre vida acadèmica i vida personal per poder dur a terme la feina de manera eficient.

Després d'aquesta petita digressió, i per cloure aquesta recensió, voldria reiterar que un volum com el que tenim entre mans té un valor incalculable. No és només un altre exemple de la feina ben feta de Jordi Vidal, sinó que a més permet múltiples lectures que, com en qualsevol bon treball acadèmic, mai s'esgoten. El treball de Vidal té la virtut de ser sempre una espurna que genera coneixement i reflexió, també en aquest cas en el que, partint de l'epistolari de Gibert, he tractat temes que ens han portat fins a les condicions de la nostra feina acadèmica en el present. Cal, doncs, felicitar de nou a Vidal per tota la feina feta, frisant alhora per tenir a les mans tota la que de ben segur vindrà en un futur.

Agnès Garcia-Ventura
Universitat Autònoma de Barcelona